

El *guix* és una ‘substància blanca que, pastada amb aigua, s'endureix ràpidament i s'usa sobretot en la construcció’; usat des del s. XIV, deriva del llat. GYPSUM, pres del gr. GYPSOS ‘guix, calç viva’, però la seva evolució fonètica no s'explica satisfactòriament: s'ha pensat en els canvis GYPSU > *GUPSU > *gú[jʃ]u > *gú[jʃ] > g[w'iʃ] > *guix*, o bé GYPSU > ge[jʃ] (com l'oc.) > *gu[ejʃ], per dissimilació > *guix*, canvis tots ells molt forçats. Sembla que és versemblant suposar “un cruce en romandalusí de una pronunciación yemení, con ĴIM oclusiva (como también *alg/quezón*), del ár. Ĵiṣṣ y el descendiente románico normal del latín” (Corriente, també *DECat*); són modificacions de *guix*, *guis* 146, per dissimilació de palatals, freqüent en parlars nord-val.; *guitx* 129, per africació de la palatal; *enguix* 104, per atracció de *enguixar*; *gis* 95, [dʒ]is 91 (der. verbal *en[dʒ]issen* 95) obeeixen probablement a un encreuament amb *ges*, d'àrea veïna.

La var. vocàlica *ges* (s. XIV), del nord-occ., és un der. natural de GĬPSUM, congènere d'altres formes romàniques (port. *gesso*, cast. *yeso*, it. *gesso*, oc. *geis*), que pot aparèixer amb palatal africada ([dʒ]es) o amb ensordiment ([tʃ]es); a notar el der. *angessar* 119. Més al sud del cat. nord-occ. es troben les formes amb l'article àrab *al-*: *algep* (s. XIII), amb les var. *argep* 145, 147, amb rotacisme de *l*; *alxep* 149, 161, per apitxament; *algep* és un singular analògic de *algeps*, forma originària, amb les var.

alxeps 158-160, 162-164, 166-169, 171 (Rosanes, 1864), per ensordiment de la palatal, *angeps* 174, per canvi de prefix, i *argeps* 140, per rotacisme de *l*. La forma septentrional *ges*, veïna de l'àrea de *algeps*, s'ha contagiada de l'article i ha donat *algés* 137, 142 (cf. arag. *aljez*, *ALEANR*, IX mapa 1240, *Andolz*, *Endize*), *al[tʃ]és* 131 i, amb interdental de frontera, *alge[θ]* 139 i *al[tʃeθ]* 132, 134, 138.

Alguns parlars distingeixen el guix de la construcció (*guix*) de la barreta per a escriure a la pissarra (men. *xoc* 70-72, pres de l'angl. *chalk* arran de la dominació britànica del s. XVIII) o l'*alxe[θ]* de la barreta de guix del sastre (*clairó* 134, del cast. *clarión*, que el va prendre del fr. *crayon*, amb un lambdacisme freqüent en val., com *closses* < *crosses*; cf. *clarió*, Martí Gadea, 1891).

La distribució areal presenta isoglosses àmplies i diferenciades. *Guix* ocupa tot el cat. or. peninsular, endinsant-se parcialment en el cat. nord-occ., i tot l'insular, inclòs l'alg. i una expansió catalana en el campidanès *guixu*, amb vocal final rebuda de l'it. *gesso* (*DES*); en val. era freqüent l'ús de *guix* a l'època medieval; als *Furs de València* figura *guix* o *algepç* (cf. Martines, 2012: 164-166). *Ges* s'allarga per una franja del nord-occ., per a canviar en *algés* pel contacte amb el val. *algep/algeps*, que coneix una nodrida doc. en aquest dialecte (de Palmireno, 1569 a Martí Gadea, 1891); O. Pou (1575) ajunta, com és habitual (en altres casos) en aquest lexicògraf, la var. val. amb la del cat. principatí (“algeps o guix”).

Són mots normatius *guix*, *ges* i *algeps*, des del *DOrt*, 1917.

